

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: EGY MANET-KÉP „MAGYAR ORVOSI VONATKOZÁSA”

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

E félig idézőjeles, hatáskört átlépő címösszetétel afféle figyelemfelkeltő túlzás akar lenni, de tulajdonképpeni alcíme: 'Mexikó egy magyar orvos szemével a múlt század második felében'.

Hazánk egyik vándorfia ugyanis szavahihető forrásaink (Szinnyei, Vasárnapi Ujság) szerint koronatanúja volt ama nevezetes történelmi eseménynek, amely a mexikóiak szemében elsősorban köztársasági korforduló, mi európaiak egy híres festményről ismerjük. Ez Miksa, mexikói császárnak, Ferenc József tengerentúli uralkodásra került testvéröccsének az 1867-ben történt kivégzése, a festő-megörökítő Eduard Manet, az impresszionisták szín-lampasztos elővezére, egyike azon nagyoknak, akik sikerre segítették a modern piktúrát, az orvos pedig Szenger Ede, Mexikót megjárt hazánkfia.

Manet – noha a kivégzést nem látta – már annak előtte taposta az aztékok földjét, nem úgy, mint Rousseau, aki Apollinaire verse szerint még emlékezett a „szőke császárra, kit várt a fejlődés” (Emlékezz, Rousseau – *Weöres ford.*), mert a dőuanier zilált emlékvilágában már összekeveredett a képzelet a valósággal, s a szőke Habsburgra valószínűleg a Mexikót megjárt katonatársaitól emlékezett. Ott volt viszont Szenger Ede, aki tízéves távollét után Pesten könyvet jelentetett meg Mexikóról, élet- és kórtani tekintetben. Nem csupán izgalmas útleírás, de a magyar nyelvű orvosi geográfia korai jelentkezése. A drámai percek megörökítését ő a történetíróra (Kératry: *L'empereur M., son élévation et sa chute*, Paris, 1867) és a művészre hagyta. Manet mestert a megörökítésre egyrészt Goya kivégzési kompozíciója ('Május 3.'), másrészt a III. Napóleon ellen érzett ellenszenve inspirálta. Így tűnik mégis indokolhatónak a cím: a történelem, az orvostörténet és a művészettörténet e számunkra kivételes találkozója.

Történeti háttéréhez tudni illik, hogy Miksa, ez a szelíd, kultúraápoló, bátyja abszolutizmusát nem helyeslő, de azért mégis csak trónra vágyó császárvér volt az a rendhagyó Habsburg, akit a franciák nem gyűlöltek. Sőt, III. Napóleon őt a latinokhoz tartozó vazallusi feltételekkel (lévén a felesége belga hercegnő) 1864-ben Mexikó trónjára juttatta. Olyan országéra, amely már megkóstolta (pláne a spanyolok után) a republikát. Mellé rendelte (méginkább fölé) protektori minőségben Bazaine tábornokot egy erős expedíciós hadsereggel. Fivére is küldött önkéntes osztrák légionistákat.

Így került az aztékok földjére hazánkfia, Szenger Ede, az orvos, akiről a mindent számon tartó Szinnyeiből sem derül ki, hogy a monarchiabeli nagy népkeverék mely eleméből származott magyarrá.

Tény, hogy 1865 márciusának végén az a bizonyos önkéntes osztrák fegyveres légión a Loire torkolatánál elterülő St. Nazaire kikötőjében hurcolkodott egy francia óceánjáró fedélzetére, amely 26 napos hajóút és kétszeri kikötés (Martinique, Kuba) után vetett horgonyt a mexikói öböl déli részén, Vera Cruz város erődítményszerű mólójánál. Éppen jókor, mert Bazaine serege az állandó gerillaharcok és járványok miatt (sárgaláz, tífusz, malária), valamint utánpótlás híján ekkorra már alaposan megfogyatkozott. A belgákkal

egyesült osztrák légionisták Vera Cruz városától Vadnyugat-Mexikó fővárosa felé lóháton és öszvérfogatokon folytatták útjukat, nehéz terepen, hol portengereken, hol vízáradásokon átkelve. Nagy viszontagságok közepette érkeztek a Vera Cruz és Mexikó között félúton fekvő Puebla városába, Miksa császár híveinek egyik fő fészkebe. Szenger továbbment a fővárosba orvosi diplomáját honosíttatni, mert az csak a Párizsban végzettekre nem volt kötelező. Megismerkedett a belgyógyász Jimenez professzorral, akit oly szeretettel és tisztelettel emleget mindig. Mikor visszatért Puebla városába, ő lett az osztrák katonakórház vezető főorvosa.

Az események könyörtelenül következtek, s 1866 végképp eldöntötte a tengeren túlra vetődött Habsburg sorsát. A nagy északi szomszéd, az Egyesült Államok kiadta a Monroe-doktrínát, amely III. Napóleon csapatait kivonulni kényszerítette a fennsíkfedte földrészkárából. Miksa osztrák–belga légióival és gyér számú mexikói híveivel magára maradt. A Monroe-doktrína szikrát pattintott a republikánusok harci kedve fölé, a többi csak idő és lőszer kérdése volt. Juarez elnök hívei Escobedo tábornok vezetésével délről támadtak (akié a főváros, azé az ország), Miksa észak felé húzódott. Katonáit hadrendbe szedve erőltetett menetben kapaszkodtak a kegyetlen emelkedőkön északnyugat felé, végül a Mexikó és San Luis Potosi városok közötti rettentő tereptávolság fele útján, Quereto hegyi erődítményeibe fészkeltek be magukat. Saját seregének sem győzelmi esélye, se harci kedve, de reménykedett, hátha az európai hatalmak, miként 1849-ben a bátyját, az ő trónját is megmentik. De legalább a pusztá életét.

Rosszul számolt, Lopez nevű tisztje árulás útján kiszolgáltatta a köztársaságpártiaknak. Az árulás persze császári aspektus, de Lopez hatalmas és főleg felesleges vérontást előzött meg vele. Szenger doktornak és néhány katonaoorvos társának elég volt a tifusz-tizedelte katonákat kezelni, sebesültek nélkül is. Juarez elnök minden európai közbenjárás ellenére 1867. június 19-én – Miramon és Mejia tábornokai között – puskacsövek elé állította Miksát, s a sorozat eldőrdült. Ki ilyen, ki olyan érzéssel, de a világ nagyon odafigyelt. A művészeti világ például arra, hogy egy Edouard Manet nevű francia piktor, akinek szokatlanul újszerű műveit (Olympia, Baudelaire kedvese, utóbbival a mi Szépművészeti Múzeumunk büszkélkedhet) az 1867-es párizsi világkiállítás zsűrije elutasította, ezt a drámai eseményt négy változatban festette meg. Így lett a kép egyszerre sortűz a megmerevedett akadémizmus és III. Napóleon tekintélye ellen.

Szenger doktornak bántódása nem esett, de nem maradt a rosszlelkű helyen. Az északabbra fekvő San Luis Potosi városában telepedett le magánorvosként, amely város a Ganges deltájánál elterülő Calcuttával van egyazon szélességi körön, de a fennsík miatt jóval hidegebb éghajlatú. Nyolc esztendeig volt e 60 ezres város orvosa, a Sociedad Médica Potosina egyik alapító tagja, a Guadalupe-rend lovagja. Aztán elfogta a honvágy, és tíz év után hazatért Budapestre. Minden vagyona néhány láda feljegyzés volt, amelyek közül a legsúlyosabb vízbe csúszott, így hét esztendei feljegyzései hasznavehetetlen péppé áztak.

Eredeti szándéka volt egy orvosi geográfiai könyvet írni e távoli egzotikus tájról, amely végül 1877-ben jelent meg 'Mexico felvidéke élet és kórtani tekintetben' címmel. Soha izgalmasabb olvasmányt és olvasmányosabb orvosi útleírást! Nem ő a főszereplő, hanem a kopár fennsík, és annak mostoha sorsú népe. Mert ha Bichat állítása szerint „az élet a működések azon összege, melyek a halálnak ellenállnak”, akkor ezen összeg a víz- és élel- (oxigén) szegény fennsíkon igen szűken méretik. Szenger könyve statisztikahiányban szenved, szó szerint, mert statisztikus–matematikus alkata csak a számadatokkal alátámaszthatót állítja szívesen. Másik hiányérzete a kórisme-bizonytalanság, mert Mexikóban ekkor boncolni alig volt szokás, a halottkémlést sem orvos végezte, tehát sokszor „parasztdiagnózisokra” kénytelen támaszkodni. A saját tapasztalatait gyakorta szembesíti a Mexikóban 1803-ban megfordult Humboldt útleírásával, de a nagy német természetbúvár nem töltött évtizedet a kopár fennsíkon, a több mint hatvan esztendő is nagy idő, érthetőek az

eltérések. Az orvosi statisztika művelésére egyedül Ignacio Gama nevű barátját sikerült rávennie, aki 1872-ben összeállította San Luis Potosi morbiditási–mortalitási kimutatásait.

Szenger doktor – meglepő módon – ismerte Darwin műveit. A mexikói indiánus alkat antropológiai megítélésében hivatkozik az 'Origin of Species' 1871-es amerikai kiadására, mely szerint „a létérti küzdelem a test szerkezetében és ösztöneiben czélszerű módosításokat létrehozni és megörökíteni törekszik”. A kecsua indiánoknál Darwin megfigyelte, hogy „they have acquired chests and lungs of extraordinary dimensions” ('The Descent of Man' I. 114.), mindezeket Szenger a mexikói fennsíkon is észlelte. Igen erős mellkasúak, a terhet a fejükön vagy a nyakszirtjükön viszik, nem viselnek légzésgátló hevedereket, légzésük az oxigénszegénység ellenére nem szaporább. Mexikó levegőjét összehasonlítja az európai iparvárosokéval, mindkettő oxigénszegény, de a mexikói legalább tiszta. Az indián helyett jobban szereti használni az „ősamerikai” kifejezést, higiénikus helyzetüket Szenger szerint nem a piszokszeretet, hanem a vízhiány határozza meg. Bastian megállapítása – „a népeket a földrajzi vidékük kifejezésekként kell tekintetni” – ugyancsak érvényes Amerika őslakóira, akik Cortez irtóhadjárata óta egyre fogynak (az első hódító esztendőben a becslések szerint egymillió indián pusztult el a behurcolt himlőben), másrészt a saját rezervátumaik zárkózottságában. A jövő a keverék meszticeké – állapítja meg Szenger –, mert csak a fajtaösszeolvastás hoz belső békét erre az osztrák–magyar monarchiánál háromszor nagyobb földkaréjra.

A legterjedelmesebb fejezetben a tüdőtuberkulózissal és a görvénykórral (a gyermekkor gümőkórjával) foglalkozik. San Luis Potosi város orvosi egyletében 1875. március 10-én előadást tartott e népbetegségről. Konstatálja, hogy kevesebb van belőle, mint Európában, mert „a kaszárnyaféle nagy lakházak, gyárakban stb. maga az annyi ember együttléte által megrongált levegőből eredhető bajok itt majdnem tökéletesen elesnek”. Jourdanet kollégájával ellentétben, aki az expedíciós francia seregből maradt mexikóivá, és aki ezt a fennsíkot írta la Davos a tüdőbetegek gyógyhelyének jósolja, nem hisz a „köhögős népvándorlásban”. Messzi van a többi kontinenstől, a fennsíkon, pláne a még kopárabb hegyekben nincsenek szanatóriumok, nincs víz, nehezen megközelíthető. Bár az artézi kutak fűréspróbája reménykeltő a legfontosabbra. A tüdőlobos megbetegedéseknél Skoda tétele itt nem érvényes, hogy minden nyolc pneumoniából egy meghal. Itt minden harmadik. A saját gyakorlatából ítélve sokkal gyakoribb a „lebenykes” (bronchopneumonia), mint a „lebenyes” (lobaris) forma. Éppen akkor kezdték bevezetni a Jürgensen és Niemeyer által ajánlott hidegvizes borogatást, kiegészítve kinin adagolásával. Nem ment könnyen, mert a mexikói minden, Európából hozott dologgal szemben bizalmatlan, kivétel a pálinka és a puskapor.

A variolizációt még városban is csak a csendőrség segítségével tudták úgy-ahogy elvégezni. Az 1874-ben lezajlott vörhenyjárványról Szenger számolt be 'La escarlata en S. Luis P.' címmel a mexikói 'La fraternidad' szaklapban. Egyéb fertőző betegségek Ehrman doktor sorai szerint (ő volt a francia expedíció vezénylő orvosa) Vera Cruz kikötője körül a sárgaláz, Orizaba vidékén a vérhas és a májtályog, az egyenlítőhöz közelebb a váltóláz, a fővárosban a tifusz. Laposabb vidékeken a hastífusz, a fennsíkon a kiütéses. A májburkonyt (echinococcus) pl., amelyről idehaza az Orvosi Hetilap 1876-os évfolyamában Korányi tanártól olvasott, a mexikói orvosok nem sorolják külön fejezetbe. Meglepően sok májtályogról számol be, amelyet kontinensünkön Recamier, Bégin és Graves módszere szerint előbb összenövést provokálva ürítettek ki, Jimenez incercostális direkt szúrscapolással végezte – sikeresen. Ő a múlt századi mexikói orvosok egyik büszkesége. Maláriában a tertiana a leggyakoribb, a negyednapos igen ritka. A fővárosban – noha Velencéhez hasonlóan cölöpváros – ismeretlen a posványláz. Szenger szerint azért, mert a Texcoco-tó vize sós. Nyilván nem kedvelik a szúnyoglárvák a sós közeget, teszi hozzá a könyv, könnyű helyzetben levő utócenzora. Viszont, és ez ismét Szenger megállapítása, itt is kevesebb már a poézis és több a bűdösség.

A nemi betegség gyakori, Jimenez professzorék szerint persze Európából importálva. Szexuális életében a mexikói kevésbé képmutató az európainál. Akad homoszexuális, ún. kankurva. A nép szapora, Szenger szavaival: „az asszonyok minduntalan viselősek, és nem valami ritkaság látni oly indián asszonyt, ki hátán cipel egy nagyobb gyermeket, mi közben egy másik még a mellén csügg, s a hasa már is újra domború. Ilyen asszony monda nekem egyszer midőn azon tanácsot adám neki, hogy magát egy kevésbé kímélné: hja! az uraknak mindenféle élvezetök és örömök vannak, de nekünk szegény embereknek ez az egyetlen mulatságunk.”

Humboldt 1803-as kimutatása szerint Mexikó népessége közel hatmillió volt, 1874-ben ötven százalékkal több. Körösy 1876-os kimutatása szerint Mexikó városában évenként ezer emberből 39 hal meg, míg Budapesten ugyanekkor 42, Párizsban, Londonban csak fele a pestinek.

A Szenger által jövőképesnek ítélt mexikói mesztic a mentalitásában spanyol. A manana (a holnapra halasztás) népe, akár Passuth 'Örök Hispánia' című könyvéből olvasnánk.

Szenger Darwin neve mellett már Marxét is leírta, kevés magyar orvos előzhette őt meg ebben. A rendkívül okos, tisztességes és izgalmas könyv nyelvéről külön lehetne írni. Ahogy a mexikói alkonyt, Vera Cruz ezüstös kupoláit és a halálpecsétetes homlokú indián őslakókat érzékelteti, költőnek is becsületére válna. Utal ásatásokra, de az érezhetően nem az ő területe.

Tíz és fél éves távollét után egy könyvvel gazdagította orvosi irodalmunkat, több írása nem található. A szerző további sorsáról annyit tudunk, hogy 1904-ben halt meg.